

Anssi Voitila

Septuaginta — maailman vanhin raamatunkäännös

Septuaginta on tärkeä dokumentti kristillisille ja erityisesti ortodoksiselle kirkolle, olihan Septuaginta alkukirkon ja siten kirkkoisien ja edelleen Kreikan kirkon ja kreikankielisen liturgian Vanha testamentti. Septuagintaan liittyy paljon ennakkoluuloja ja asenteita erityisesti protestanttisessa traditiossa ja vanhemmassa Vanhan testamentin tutkimuksessa. Septuagintan kääntäjien nähtiin laajentaneen ja muokanneen tekstiä. ”Takaisin lähteille” -periaatteen mukaan vielä nykyäänkin nähdään hepreankielinen Vanhan testamentin teksti usein lähtökohtaisesti alkuperäisempänä, vaikka monissa paikoin Vanhaa testamenttia on osoitettu Septuagintan tarjoavan vanhemman tekstin, siinä missä hepreankielinen masoreettinen teksti edustaa nuorempaa ja pidemmälle toimitettua tekstimuotoa. Tässä artikkelissa kuvaan käsitteeseen Septuaginta liittyviä ongelmia ja esittelen tutkimuksen metodeja sekä tutkimustilannetta.

Käännöksen syntytarinat

Aristean kirjeeksi kutsutussa varhaisjuutalaisessa tekstissä toisen vuosisadan puolesta välistä eKr. kerrotaan, kuinka Egyptin kuninkaan Ptolemaios II Filadelfoksen kirjaston hoitaja huomasi juutalaisten lain puuttuvan Aleksandrian kirjaston kokoelmista. Saatuaan tietää asiasta kuningas lähetti käskyn Jerusalemiin ylimmäiselle papille, jotta hän toimittaisi kuninkaalle käännettävän alkutekstin Jerusalemin temppelistä sekä päteviä kääntäjiä. Ylimmäinen pappi toimitti kuninkaalle juutalaisten laista erinomaisen käsikirjoituksen, joka oli kirjoitettu kultaisin kirjaimin, sekä 72 kääntäjää, kuusi jokaisesta Israelin 12 heimosta. Tästä käännös sai nimensä Septuaginta, joka on latinaa ja tarkoittaa seitsemänkymmentä. Suurin osa kirjeestä keskittyy kuvaamaan kuninkaan järjestämää juhla-ateriaa, jonka aikana nämä miehet osoittavat ylivertaisen viisautensa. Aterian jälkeen he käänivät tekstin erään-

laisena komiteatyöskentelynä, ja valmis käännös luettiin kansalle, joka osoitti tyytyväisyyttään lopputulokseen. Aristeaan kirjeen keskeisenä tendenssinä on vahvistaa yleisönsä luottamusta kirjoittajan arvostamaa käännöksen käsitteistöä ja sen tekstimuotoa kohtaan. Kirjoittaja on tuntenut myös sellaisia versioita käännöksestä, jotka eivät ole säilyttäneet alkuperäistä käännöstä yhtä hyvin.¹

Aristeaan kirjeen mukaan Septuagintan tekstin uskonnollinen auktoriteetti oli riippuvainen siitä, minkälainen alkutekstin laatu oli ja kuinka hyvin se oli käännetty alkutekstistään. Yli sata vuotta myöhemmän, juutalaisen filosofin Filon Aleksandrialaisen kertoman version mukaan kääntäjät olivat profeettoja ja jokainen heistä käänsi tekstin erikseen yksin. Kun he sitten tulivat yhteen vertaamaan tuloksia, havaittiin, että jokainen käännös oli sanasta sanaan yhdenmukainen. Tarinan käännöksen synnystä Filon on sijoittanut Mooseksen elämää käsittelevään teokseensa (*De Vita Mosis* 2.25–40). Se seuraa keskustelua parhaasta lainlaatijasta (2.12–24), joka on Mooses. On tärkeää huomata, ettei Filon kerro Siinailla tapahtuneesta lainannosta vaan nimenomaan Septuagintan kääntämisestä kreikaksi. Näin Filon tahtoi osoittaa, että kreikkalainen teksti oli aivan yhtä inspiroitu kuin heprealainen tekstikin ja sen tarkoituksena oli saattaa jumalallinen viisaus myös ei-juutalaisten saataville. Nämä kaksi legendaä kuvaavat hyvin sitä keskustelua, jota on siitä lähtien käyty Septuagintasta: a) minkälainen ja kuinka tasokas oli ollut alkuteksti, b) kuinka hyvin se oli käännetty, kuinka luotettavasti se seurasi alkutekstiään ja c) kuinka uskollisesti sitä oli kopioitu sukupolvelta toiselle. Näihin kysymyksiin myös Septuagintaa tutkiva tiede on pyrkinyt löytämään vastauksia. Tässä artikkelissa pyrin kuvaamaan Septuagintatutkimuksen luomaa käsitystä Septuagintasta.

Käännöksen tai käännösten synty: miksi Septuaginta käännettiin?

Usein Septuaginta tarkoittaa Alfred Rahlfsin toimittaman edition (*Septuaginta. Id est Vetus Testamentum graece iuxta LXX interpretes*) sisältämää kirjakoelmaa. On väitetty, että tämä kokoelma edustaisi hellenistijuutalaista, aleksandrialaista kaanoniam, jonka kirkko olisi sitten perinyt. Septuagintan syntyäikaan ei ollut kuitenkaan vielä mitään kaanoniam edes Palestiinan juuta-

laisten piirissä. Tämän osoittaa jo ennen muuta se, että ensin käännettiin vain Pentateukki. Toisena todisteena voidaan nähdä Qumranin luolista löytyneet tekstit, joissa oli runsaasti nykyisin käytössä olevan Vanhan testamentin kaanonin ulkopuolisia tekstejä. Kaanon vahvistui vasta myöhemmin kristillisellä ajalla ja tällöinkin ensin juutalaisten piirissä.² Edellä mainittujen legendojen välittämä kuva käännöksestä on kirjoittajiensa omiin tarkoituksiinsa luomaa legenda. On hyvin vaikeaa päätellä, mikä niissä kuvaa, jos mikään, todellisuutta. Joka tapauksessa ne kuvaavat ensimmäisenä käännetyn kirjakokoelman eli Pentateukin käännöstyötä. Osin näiden legendojen pohjalta, mutta myös kielellisin perustein ja käsikirjoituslöytöihin nojautuen, voidaan päätellä, että käännöstyö toteutettiin hellenistisen ajan alussa, noin vuoden 280–250 eKr. tienoilla Egyptin pääkaupungissa Aleksandriassa.³ Alunperin Septuaginta tarkoitti siis juuri tätä kirjakokoelmaa.⁴

Kysymykseen Septuagintan tarkoituksesta ei ole tutkimuksessa kyetty antamaan kaikkia tieteilijöitä tyydyttävää vastausta. Useimmat ajattelevat sen syntyneen paikallisen juutalaisyhteisön tarpeisiin ja sen aloitteesta. Kreikan-kielisen juutalaisuuden piirissä ei näet enää osattu hepreaa eikä arameaa,⁵ ja siksi tarvittiin pyhät tekstit äidinkielellä.⁶ Septuagintassa esiintyvän sotilas-sanaston perusteella on esitetty, että käänнос syntyi sellaisten juutalaisten piirissä, jotka toimivat sotilaan ammatissa.⁷ On myös esitetty, että kääntäjät olisivat olleet ptolemaiolaisessa hallinnossa työskenteleviä kirjureita, mikä oli hyväpalkkainen ja arvostettu ammatti sekä takasi veroetuja tarjoavan *helleenin* statuksen⁸. Nämä kaksi vaihtoehtoa eivät sulje toisiaan pois. Kirjuri on voinut olla kääntäjän varsinainen ammatti, mutta hän on toiminut yhteisössä, joka on voinut olla taustaltaan sotilaallinen. Käännökseen kielessä on paljon sellaisia piirteitä jotka esiintyvät myös ajan hallinnollisissa dokumenteissa.⁹

Kirjallisista lähteistä ei selviä, mihin tekstejä varsinaisesti käytettiin, mutta usein oletetaan, että tekstejä hyödynnettiin opetuksessa, henkilökoh-
taisessa hartaudentarjoituksessa ja luettiin jumalanpalveluksessa, kuten voidaan päätellä myöhemmistä lähteistä.¹⁰ On luontevaa ajatella, että Pentateukki käännettiin, koska sillä on juutalaiselle identiteetille suuri merkitys. Hellenistisessä Egyptissä kirjoitettiin teoksia, jotka käsittelevät juuri Pentateukissa käsiteltyjä teemoja (esimerkiksi Abraham, Joosef, Mooses, Exodus). Psalmi saatettiin kreikantaa jumalanpalveluskäyttöön, mutta jumalanpalveluksesta synagogissa ei ole todisteita ennen Uuden testamentin aikaa.

Käsitystä käännöksen synnystä paikallisten juutalaisten omasta aloitteesta on myös vastustettu perustelluista syistä. Tällöin ajatellaan usein, että aloitteen tekijä oli kuningas: haluttiin tuntea tärkeän vähemmistön keskeinen uskonnollinen ja juridinen dokumentti.¹¹ On myös esitetty, että kuninkaallisen kiinnostuksen herätti ajalle tyyppillinen eksoottisten, lähi-itämaisten uskontojen, historian ja ajattelun harrastus.¹² Uskonnollisesti merkittävän, ohjeellisen tekstin kääntäminen vaatii yhteiskunnallista arvovaltaa. Kenellä olisi ollut riittävästi arvovaltaa panna alulle tällainen työ Aleksandrian juutalaisten yhteisössä? Lisäksi kääntäminen on aikaa vievää ja kallista toimintaa. Olisiko Egyptin juutalaisilla ollut tarvittavaa asiantuntemusta ja varallisuutta? Tällaisen hankkeen toimeenpano näyttäisi vaativan enemmän voimavaroja, kuin mihin yksittäisellä uskonnollisella yhteisöllä olisi ollut mahdollisuuksia. Toisaalta ajan juutalaisuudessa tuotettiin paljon kirjallisuutta ilman kuninkaallista väliintuloa. Tiedämme, että niin ikään Aleksandriassa¹³ syntyi juutalaisten keskuudessa uutta kirjallisuutta, joka on vaatinut kreikkalaisen kirjallisuuden, tieteen ja filosofian tuntemista ja varallisuutta.

Muiden Rahlfsin Septuagintaan sisältyvien kirjojen kreikantamisesta tiedetään vielä vähemmän. Niitä alettiin kääntää ilmeisesti toiselta vuosisadalta alkaen ja työ jatkui ajanlaskun alkuun asti. Tämä on päätelty lähinnä käännöksen kielellisten piirteiden¹⁴ ja muiden säilyneiden kirjojen lainausten ja viittausten perusteella. Hyvä esimerkki tästä on Psalmien käännös, joka on ajoitettu useimmissa tutkimuksissa näillä perusteilla toiselle vuosisadalle eKr. Psalmien käännöksen käännöspaikaksi on ehdotettu myös Palestiinaa.¹⁵ Näin Septuaginta ei ole yhtenäinen, yhdellä kertaa käännetty kirjakokoelma vaan syntynyt useamman vuosisadan aikana ja eri kääntäjien työn tuloksena. Tutkimuksessa on pystytty selvittämään yksittäisten kääntäjien käännöstopaa ja kirjoitustyyliä. Lisäksi näyttää vahvasti siltä, että kullakin kirjalla on ollut yksi kääntäjä.

Alkuperäisen käännöksen teksti ja hepreankielinen alkuteksti

Septuagintan tekstistä on säilynyt lukuisia käsikirjoituksia, jotka poikkeavat toisistaan välillä paljonkin. Toiset käsikirjoitukset ovat lähempänä tuntemamme heprealaista tekstiä kuin toiset. Jo 1800-luvulla saksalainen tutkija

Paul A. de Lagarde (vuonna 1863) esitti, että kaikki säilyneet Septuagintan käsikirjoitukset pohjautuivat yhteen arkkityyppiin eli alkuperäisen käännöksen käsikirjoitukseen. Käsikirjoitusten välisten erojen hän selitti johtuvan myöhemmistä tekstin korjauksista (resensiot: Origenes, Lukianos ja Hesykhios), jotka Hieronymus mainitsee¹⁶. Tutkijoiden tehtävänä on tunnistaa nämä resensiot käsikirjoituksista ja pyrkiä löytämään käännöksen arkkityyppi (vanhin tutkimuksen avulla saavutettava tekstimuoto).

Myöhempi tutkimus ja tekstilöydöt ovat paljolti osoittaneet hänen teoriansa paikkansa pitäväksi. Teoriaan perustuu niin ikään Göttingenin Septuaginta-instituutin (*Septuaginta-Unternehmen* 1908–2015¹⁷) toimittama Septuagintan tekstieditio *Septuaginta: Vetus testamentum Graecum auctoritate Academiae Goettingensis editum*. Tällä hetkellä kaksi kolmasosaa teksteistä on julkaistu tässä arvovaltaisessa sarjassa. Kannattaa mainita myös, että suomalaisista septuagintatutkijoista Anneli Aejmelaeus ryhmineen viimeistelee 1. Samuelin kirjan editiota, ja Tuukka Kauhanen ryhmänsä kanssa on hiljattain aloittanut 2. Samuelin kirjan edition toimittamisen. Työ on erittäin vaativa sen vuoksi, että näiden kirjojen tekstihistoria on monimutkainen. Edelleen jotkin jo valmistuneet editiot vaatisivat täydellistä uudistamista uusien tekstilöytöjen ja kehittyneen metodin tuomien uusien vaatimusten vuoksi. Esimerkkinä tällaisesta tekstistä mainitsen Psalmien kirjan, joka julkaistiin ensimmäisenä Göttingenin sarjassa 1931.¹⁸

Jos käännöstöyöhön ryhdyttiin paikallisesta aloitteesta, on luontevaa ajatella, että käännöksen pohjana käytettiin myös paikallisia hepreankielisiä käsikirjoituksia. Käännöksen pohjaksi valittiin teksti, joka oli yhteisössä käytössä. Jos yhteisöllä oli käytössään erityyppisiä ja -laajuisia käsikirjoituksia samoista teksteistä – kuten Qumranin yhteisössä näyttää olleen – pohjatekstiksi valikoitui varmaankin yhteisössä tunnettu ja käytetty tekstimuoto.

Kääntäjät ja käännöstavat

Nykytutkimuksessa ajatellaan kääntäjien suorittaneen työnsä suhteellisen sanatarkasti ja tekstiuskollisesti, mutta pyrkimyksenä ei ollut sanasanainen kääntäminen vaan tuottaa ymmärrettävää koine-kreikkaa.¹⁹ Työ suoritettiin kääntämällä muutama sana kerrallaan, joko niin että kääntäjällä oli heprealainen teksti vieressään ja tyhjä papyrus edessään, johon hän käänsi tekstiä kiinnittämättä paljonkaan huomiota laajempiin kokonaisuuksiin. Tämä voi-

daan päätellä käännöksestä, joka seuraa alkutekstiään myös sanajärjestyksen osalta uskollisesti siten, että teksti vaikuttaa usein epäkreikkalaiselta. Välistä kääntäjä on kuitenkin käyttänyt myös puhekielen tai kirjakielen ilmaisuja. Homeroksen runoja ja kreikkalaista näytelmäkirjallisuutta opiskeltiin koulussa, joten ei ole yllättävää, että näiden sanastoa ja ilmaisuja on päätynyt myös Septuagintan kieleen.²⁰ Theo van der Louw on esittänyt uskottavan teorian, jonka mukaan teksti käännettiin sanelusta. Työhön osallistui kolme henkilöä: yksi luki ääneen lyhyen jakson heprealaisesta käsikirjoituksesta, toinen käänsi jakson kreikaksi edelleen ääneen ja kolmas istui kirjoittamassa käännöstä ylös.²¹

Kun puhutaan kääntäjien käännöstavoista, syntyy usein vaikutelma, että tutkitaan kääntäjän mekaanisia toimintatapoja, ikään kuin hän olisi aina menetellyt samalla tavalla kääntäessään alkutekstiä. Onhan tutkimuskohteen nimitys englanniksi *translation technique*. Mutta kääntäjillä ei ollut tällaista mekaanista toimintatapaa, ainakaan tietoisesti. Kääntäjien tavat kääntää vaihtelivat samaan tapaan, kuin meillä kullakin on oma tyylimme kirjoittaa.²² Joukossa on erittäin sanatarkkoja (Hesekiel) ja vapaammin käännettyjä kirjoja (Jesaja, Sananlaskut, Job), mutta myös jo alun perin kreikaksi kirjoitettuja tekstejä. Myös sanatarkkuuden aste ja luonne vaihtelevat. Hyvä esimerkki luontevaa kieltä käyttävistä mutta suhteellisen tekstiuskollisista kääntäjistä ovat Pentateukin, erityisesti Genesisen ja Exoduksen kääntäjät. Nimenomaan kertovat tekstit on käännetty vapaammin, kun taas lakiteksti sanatarkemmin, mikä on ymmärrettävää: kertomukset kuuluivat todennäköisesti yhteisön piirissä usein kuultuihin teksteihin, joista oli olemassa jo ennen Septuagintaa suullisia käännöksiä. Malliksi mainitsen Joosef-kertomuksen Genesisen luvuissa 37, 39–50 sekä Mooseksen lapsuutta ja alkutaipaleita käsittelevät luvut Exodus 1–2. Sen sijaan lakitekstien tuli olla mahdollisimman uskollisia ja täsmällisiä. Exodus ja Genesis kuuluvatkin Septuagintan parhaiten käännettyihin kirjoihin.²³

Psalmien käännös on lauserakenteeltaan ja sanajärjestykseltään tarkka kopio alkutekstistään. Puoliprepositioitten kääntämistä käsittelevässä väitöskirjassaan Raija Sollamo jakaa Septuagintan kirjat neljään ryhmään siten, että ryhmä yksi on vapaimmin ja ryhmä neljä kirjaimellisimmin käännettyjen kirjojen ryhmä. Tässä ryhmittelyssä Psalmien kirja sijoittuu ryhmään kolme. Kirjassa on enemmän orjallisia ja kirjaimellisia käännöksiä kuin aiempien ryhmien kirjoissa, ja stereotyyppinen kääntäminen on vallalla. Vapaitakin käännöksiä silti esiintyy vaikkakin vähemmän kuin kahdessa aiem-

massa ryhmässä.²⁴ Sanastoltaan käännös käyttää mallinaan ja sanakirjanaan Pentateukin käännöstä, mutta se usein myös vaihtelee käännösvastineitaan erityisesti, kun käytössä on synonyymeja tai lähisyntonyymejä.²⁵ Esimerkiksi heprean sana ”hyvä” (tôv) käännetään sanoilla ”hyvä” (ἀγαθός) ja ”ystävällinen” (χρηστός); ”palvelija/orja” (‘ævæd) sanoilla δούλος mutta myös παῖς. Toisaalta yksi kreikkalainen sana voi vastata useampaa heprealaista: ἀντιλήπτωρ (”tukija”) ja βοηθός (”auttaja”) 7 heprean sanan vastineena. Edelleen kreikan kielen sanat, jotka liittyvät ”lakiin” (νόμος) kuten ”laittomuus” (ἀνομία), ”sellainen joka ei noudata lakia” (ἀνομος), ”toimia lainvastaisesti” (ἀνομέω), ”rikkoa lakia” (παράνομέω), ”lainrikkokojia” (παράνομος) korostuvat²⁶ ja yleisemmät vääryyttä tarkoittavat käsitteet kuten ἀνομία (”laittomuus”) korvaavat heprean usein konkreettisempia lainrikkomusta kuvaavia ilmaisuja (kuten varkaus, ylpeys, väkivalta).²⁷

Septuaginta ja Vanhan testamentin tekstikritiikki

Kääntäjän käännöstävän tunteminen on tärkeää, jos Septuagintan tekstiä halutaan käyttää Vanhan testamentin tekstikritiikissä. Septuagintan teksti kertoo meille, minkälainen sen pohjana ollut hepreankielinen alkuteksti on ollut, koska itse alkutekstiä ei ole säilynyt. Jotta tutkija pystyisi rekonstruoimaan tämän alkutekstin eli suorittamaan niin sanotun retroversion, täytyy hänen tietää, miten kääntäjä toimi kääntäessään jotain yksittäistä sanaa, kielen rakennetta tai ilmiötä. Esimerkiksi tiedämme, että Genesiksen kääntäjä oli suhteellisen vapaa työssään ja luova kielenkäyttäjä. Kun jakeessa Gen. 43:27 Joosefista kerrotaan sanatarkasti, että hän kysyi veljiensä rauhaa – mikä hepreassa tarkoittaa tervehtimistä – ja kääntäjä ilmaisee asian suoralla esityksellä ”hän kysyi: ‘Kuinka voitte?’”, ei ole syytä olettaa erilaista heprealaista tekstiä vaan kääntäjän tilannetaju tuotti vapaamman ilmaisun. Käännöstävän tunteminen on tärkeää myös Septuagintan sisäisessä tekstikritiikissä, kun rekonstruoidaan alkuperäistä tekstiä ja tunnistetaan tekstiresensioita.²⁸

Septuaginta, kreikan kieli ja käännöksen teologia

Käännöstävän tutkimus tuottaa niin ikään luotettavan materiaalin koinekreikan kielen tutkimuksen käyttöön.²⁹ Septuaginta muodostaa laajimman

kreikankielisen proosatekstien korpuksen hellenistiseltä ajalta. Polybioksen historiategoksen lisäksi se on tärkein tekstikokoelma kirjallisen koine-kielen tutkimuksessa. Septuagintan käyttö tällaisen tutkimuksen lähdemateriaalina vaatii tiukkaa metodia, joka ottaa huomioon Septuagintan luonteen käännökseenä.³⁰ Kreikan kielen tutkimuksessa heprealaisen alkutekstin kirjaimellinen toistaminen ja sen vaikutus kieleen pitää erottaa ajan kreikankielen ilmaisu-tavoista. Septuagintassa on paljon heprean mukaisia ilmaisuja, hepreismeja, kuten rinnasteiset lauseet, indikatiivien käyttö, ”ja tapahtui”-rakenne kertomusta aloittamassa. Näistä kielen ilmiöistä ei kuitenkaan pidä vetää johtopäätöstä, että ne heijastaisivat vastaavien rakenteiden käytön lisääntymistä samanaikaisessa kreikassa.³¹ Septuagintassa on lisäksi rakenteita ja ilmaisuja, jotka osoittavat kääntäjän kreikan kielen taitoa, ja kuten edellä todettiin, piirteitä, joita tavataan ajan kreikankielisistä dokumenteista Egyptistä.

Septuagintan kieli paljastaa myös kääntäjien arameankielisen taustan. En tarkoita, että kääntäjät olisivat olleet äidinkieleltään aramealaisia, vaan että heidän ympäristönsä on voinut olla sillä tavalla kaksikielinen, että uskonnollisessa ja identiteettiä muovaavassa puheessa käytettiin ei-juutalaiselle mutta kreikkaa puhuvalle kuulijalle käsittämättömiä sanoja, joita ei ollut käännetty kreikaksi, vaan ne oli translitteroitu kreikaksi arameasta, ei hepreasta. Syntynyt kieli oli yhteisön jäsenille ymmärrettävää ja liitti heidät tähän yhteisöön (*sociolect*). Uuden testamentin kielestä tutut termit kuten *πάσχα* (*pasha*, hepr. *pæсах.*) *σαββάτα* (*sabbata'*, hepr. *šabbat*) ovat syntyneet tässä ympäristössä.³²

Hellenistisen juutalaisen teologian tutkimukselle Septuaginta tarjoaa materiaalin, joka kertoo varhaisimmasta Raamatun tulkinnasta. Erityisesti teologian tutkimuksessa kääntäjän käännostavan tuntemus on erittäin tärkeää.³³ Tällöin kääntäjän teologialla tarkoitetaan sitä, että jollakin kääntäjän käännostratkaisulla ajatellaan olevan sellainen tekstin tulkintaan liittyvä tarkoitus, jota voidaan pitää teologisena ja jota ei ollut heprealaisessa alkutekstissä. Tällöin käännökseen asiasisältö liittyy Jumalaan, jumalallisiin asioihin, pelastukseen tai jumalanpalvelukseen. Kun käännöksestä Jumala-sanan vastineena käytetään sanaa *θεός*, Herran nimeä vastaa sana *κύριος* tai Jumalan kunnia on *δόξα*, on kysymyksessä tekstin tulkinta³⁴, joka voidaan määritellä teologiseksi. Mutta kääntäjät eivät välttämättä itse luoneet tätä tulkintaa kääntäessään tekstiä, vaan on mahdollista, että he seurasivat jo ennen kääntämistä käytettyjä, yhteisössä tunnettuja käsitteitä.³⁵ Jonkin tietyn käännetyn ilmauksen takana olevien teologisten motiivien tunnistaminen vaatii tiukkaa metodia, jonka tulee pohjautua kääntäjän toimintatapojen tuntemiseen. Tut-

kijan pitää kyetä osoittamaan, ettei hänen teologisesti motivoituksi kään-
nös-
ratkaisuksi tulkitsemansa ilmaus ole voinut syntyä millään muulla tavalla:
esimerkiksi että kääntäjä vain seuraa tavanomaista tapaansa kääntää tai että
hänellä on ollut erilainen alkuteksti.³⁶

Osoitan seuraavalla esimerkillä, mitä tarkoitan. Saksalainen tieteilijä Jo-
achim Scharper on esittänyt, että Psalmien kirja heijastaa usein messiaanista
tulkintaa siellä, missä heprealainen teksti ei sitä tee. Käsitys perustuu tekstissä
esiintyviin indikaatiivin futuureihin ja sanan ἄνθρωπος ”ihminen” käyttöön.
Kun tiedetään, että kääntäjä käyttää heprean imperfektin vastineena useim-
miten kreikan indikaatiivin futuuria ja heprean sanan ”mies” vastineena myös
sanaa ἄνθρωπος, ei voi väittää kääntäjän tulkinneen tekstiä eri tavalla kuin
mitä hänen heprealainen tekstinsä antoi ymmärtää.

Tarkastellaanpa seuraavaa esimerkkiä. Vedenpaisumuskertomuksessa,
jakeissa Gen. 6:5 ja 8:21, Jumala toteaa hepreaksi, että ihmisen ajatukset ja
pyrkimykset ovat jatkuvasti pahat. Näin teksti kuvaa ihmisten ajatuksia onto-
logisesti: ne ovat lähtökohtaisesti pahat. Kreikkalainen teksti sen sijaan sanoo,
että ihmisen ajatukset työskentelevät jatkuvasti pahoissa asioissa (ikään kuin
vellovat niissä). Teksti ei siis väitä kategorisesti ihmisten ajatusten olevan val-
miiksi pahoja vaan toteaa heidän ajatustensa vain työskentelevän pahojen asi-
oiden parissa ja saavan sieltä pahoja vaikutteita.³⁷ Onko kysymys kääntäjän
teologisesta tulkinnasta, vai vain heprean nominaalilauseen muuttamisesta
kielellisesti luontevammaksi verbaalilauseeksi? Genesisen kääntäjä nimit-
tään käyttää muuallakin verbaalilauseetta hyvinkin luovasti heprean nominaa-
lilauseen vastineena.

Useissa kohdin Septuagintassa heprealaisen tekstin kuvaus siitä, kuin-
ka ihminen näkee Jumalan, on korvattu passiivilla tai muilla kiertoilmaisuilla
(kasvot, paikka, enkeli).³⁸ Psalmien kirjan käännökseen on usein nähty heijas-
tavan antiantropomorfasta tendenssiä, eli kääntäjä pyrkii välttämään liian
konkreettisia ilmaisuja puhuttaessa Jumalasta. Staffan Olofsson on osoittanut
tutkimuksessaan tämän käsityksen virheelliseksi. Käytäntö ei ole johdonmu-
kainen. Kääntäjä pyrkii pikemminkin selittämään, mitä heprean usein kult-
tuurisidonnaiset ja siten kreikkalaiselle lukijalle vaikeaselkoiset käsitteet tar-
koittivat. Esimerkiksi ilmaisu Jumalasta turvakalliona korvautuu käsitteellä
auttaja tai turva.³⁹

Resensio eli tekstin korjaaminen

Septuagintan teksti poikkeaa useissa kohdin heprealaisen Vanhan testamentin tekstistä, niin sanotusta masoreettisesta tekstistä. Erityisen tunnettu on Jeremian kirjan käännös, joka on noin yhden kahdeksasosan lyhyempi ja osin eri järjestyksessä kuin masoreettisen tekstin Jeremian kirja. Huomattavia eroja on niin ikään Joosuan, Danielin ja Hesekielin kirjan sekä Samuelin kirjojen välillä. Psalmien kirjan erilainen numerointi ja 151 psalmin laajuinen kokoelma erottaa sen masoreettisen tekstin psaltnarista. Paljon tavallisempia ovat pienet erot sanastossa tai ilmaisujen tasolla. Nämä monet eroavaisuudet aiheuttivat tarpeen korjata olemassa olevan käännöksen tekstiä, jolloin syntyvät edellä mainitut resensiot, tai kääntää teksti kokonaan uudelleen, minkä seurauksena saivat alkunsa juutalaisten piirissä syntyneet Aquilan, Theodotionin ja Symmakhoksen käännökset (οί τρεῖς ”ne kolme”).

Hyvin todennäköisesti käännöstä korjattiin jo alusta asti. Mutta laajempia ja koko yksittäisen kirjan läpikäyviä systemaattisia tekstinkorjauksia eli resensioita tunnetaan vasta ajanlaskun alun tienoilta ja sen jälkeiseltä ajalta. Tällaiset hankkeet pohjautuvat rabbiinisen juutalaisuuden syntyyn kolmen ensimmäisen vuosisadan kuluessa, jolloin kanonisoidaan yksi heprealaisen Vanhan testamentin käytössä olleista tekstimuodoista, niin sanottu protomasoreettinen⁴⁰ teksti. Tämän seurauksena syntyi tarve korjata Septuagintan tekstiä paremmin vastaamaan tätä tekstimuotoa.⁴¹ Korjausten taustalla oli ajatus siitä, että kreikankielinen teksti sai arvovaltansa vain heprealaisen tekstin kautta: mitä paremmin se vastasi heprealaista tekstiä, sitä arvovaltaisempi se oli.⁴² On huomioitava myös, että Vanhaa testamenttia luettiin kreikaksi myös juutalaisten keskuudessa aina keskiajalle asti. Monet käyttivät edellä mainittuja, niin sanottuja uusia käännöksiä tai korjattuja tekstimuotoja.⁴³ Myöhemmin oli tärkeää, että kreikkalaista tekstiä käyttävät kristinuskon puolustajat väittelyissä juutalaisuuden kanssa saattoivat vedota sellaiseen tekstiin, joka vastasi heprealaisesta tekstiä, tai ainakin näkivät, miten se erosi heidän käytämästään heprealaisesta tekstistä.

Tunnumme muutamia laajoja useamman kirjan läpikäyneitä resensioita, eli tekstin korjauksia, jotka noudattavat tiukasti tiettyjä korjausperiaatteita. Tunnettuja resensioita ovat ns. *Kaige*-resensio, heksaplaarinen ja lukiaaninen resensio. *Kaige*-resensio oli puhtaasti juutalainen hanke ensimmäisen vuosisadan Palestiinassa. Resensioija(t) pyrki(vät) parantamaan tekstin sana- ja muotovastavuutta: hän korjasi heprean konjunktion *w^egam* ”ja myös” aina

kreikan konjunktioksi *καίγε*, mistä resensio sai nimensä.⁴⁴ Kiinnostavaa on, että monet tutkijat ajattelevat Psalmien käännöksen olevan tämän resension varhaisempi edustaja, koska he näkevät siinä jo iduillaan korjailun keskeisiä piirteitä.⁴⁵

Muut ovat kristillisiä resensioita. Heksaplaarinen resensio pohjautui nimensä mukaan kirkkoisä Origeneen *Heksaplaan*,⁴⁶ joka syntyi kolmannel-la vuosisadalla. Tähän kuusipalstaiseen⁴⁷ teokseen oli koottu rintarinnan eri kreikkannoksia Vanhan testamentin teksteistä ja lisäksi masoreettinen teksti sekä sen transliteraatio kreikkalaisilla kirjaimilla. Tarkoituksena oli hyödyntää teosta keskustelussa juutalaisuuden kanssa sekä mahdollistaa tekstien vertailu alkuperäisen septuagintatekstin palauttamiseksi.⁴⁸ On kiistanalaista, oliko Heksaplassa jo heprealaisen tekstin ja käännösten vertailun perusteella luoto korjattu teksti vai tehtiinkö korjaukset muihin käsikirjoituksiin vain käyttämällä Heksaplaa vertailun pohjana.

Lukiaaninen resensio on peräisin kolmannen vuosisadan lopusta todennäköisesti Antiokiasta. Lukianos Marttyyrin nimiin pantu lukiaaninen resensio tunnetaan myös antiokialaisena tekstinä tai L-tekstinä. Sen korjausperiaatteisiin kuului heprealaisen tekstin seuraamisen lisäksi paremman kreikan kielen tavoittelu erityisesti liturgiaa silmällä pitäen. Ideaalina oli ajan viehtymys niin sanottuun klassiseen kreikkaan eli attikan murteella luotujen proosateosten kieleen. Psalmien kohdalla tästä tekstistä tuli Bysantin keisarikunnan liturginen eli niin sanottu bysanttilainen teksti, joka on edelleen Kreikan kirkon liturginen teksti.

Psalmien käännöksen kriittinen editio Göttingenin Septuagintatekstien sarjassa⁴⁹ on selkeästi vanhentunut ja uudelle tekstilaitokselle olisi suuri tarve.⁵⁰ Julkaisun jälkeen on tullut esiin uusia merkittäviä käsikirjoituksia, kuten Papyrus Chester Beatty XIII (300-luku) ja Papyrus Bodmer XXIV (200- ja 300-luvun taite). Psalmien kirja on aina ollut suosittu, joten käsikirjoituksia on säilynyt lukuisia. Niiden hallinta ja tutkimus vaativat tarkkuutta, kokemusta ja asiantuntemusta.

Johtopäätökset – tämän hetkinen tilanne

Olen pyrkinyt osoittamaan tässä artikkelissa, että käsitys Septuagintan synnystä, käytöstä varhaisjuutalaisuudessa ja alkukirkossa, Septuagintan kielen luonteesta sekä Septuagintasta osana uskon ja yhteisön muutosta on herättä-

nyt lisääntyntä mielenkiintoa alan tutkijoiden keskuudessa. Septuagintan tutkimus on viime aikoina edistynyt monissa kysymyksissä, uusia hyödyllisiä tutkimuksen apuvälineitä on luotu, mutta silti monia kysymyksiä on edelleen vastaamatta ja uusia on noussut esille.

Tekstintutkimuksen alueella tieteellinen *tekstilaitos*, Göttingenin Septuagintan kirjojen julkaisusarja ei ole vielä täydellinen, kaksi kolmasosaa kirjoista on vasta julkaistu. On ymmärrettävää, että julkaisuaan odottavat sellaiset kirjat, joiden tekstihistoria on monimutkainen, ja jotka vaativat pitkää perehtymistä tekstihistorian, tekstikritiikin ja kirjallisuuskritiikin kysymyksiin, kuten historialliset kirjat: Joosuan, Tuomarien ja Kuningasten kirjat (1.–2. Sam. ja 1.–2. Kun.). Edelleen jotkin jo julkaistut editiot vaativat uutta julkaisua, kuten Psalmit.

Septuagintatutkimusta on hemmoteltu viime aikoina uusilla sanakirjoilla ja uudella syntaksilla. Johan Lustin ja hänen oppilaidensa 1992 ilmestynyt sanakirja⁵¹ korjasi pitkään vallinneen puutteen nykyaikaisesta Septuagintan kreikan sanakirjasta. Pari vuosikymmentä myöhemmin Takamitsu Muraoka julkaisi oman sanakirjansa⁵², joka oli edeltäjäänsä laaja-alaisempi ja tarkempi. Tämä ei kuitenkaan tarkoita, etteikö Septuagintan sanaston tai syntaksin tutkimuksessa olisi vielä selvittämättömiä alueita. Jan Joostenin ja Eberhard Bonsin toimittama *Historiallinen ja teologinen sanakirja*⁵³ laajentaa perinteisestä merkitysten esittelystä sanojen kehityksen ja teologisen merkityksen valottamiseen klassisesta kreikasta, hellenististen papyrusten kielestä varhaiskristilliseen kirjallisuuteen. Tämän sanankirjan valmistaminen on vasta alussa mutta jo nyt se on osoitus tämän työn uudelleen arvioinnin tarpeesta modernin semantiikan ja leksikografisen metodin pohjalta.

Samoin tarvitaan *syntaksia*, joka tarkemmin kuvaa Septuagintan kielen luonteen käännöskielenä ja ottaa huomioon sen riippuvuuden hepreankielisestä alkutekstistään. Edellä mainittu Muraoka on tosin hiljattain julkaissut Septuagintan kreikan kielen Syntaksin. Tämä teos onkin tervetullut lisä käännöksen kielen ymmärtämiseen sekä tutkimukseen. Sanakirjan tavoin Muraokan lauseoppi⁵⁴ on seikkaperäinen ja tuo esiin kielen erityispiirteitä sekä ongelmia. Kuitenkin Muraokan lähtökohtana on kreikan kieli, jolloin Septuagintan kielen luonne käännöskielenä ei hahmotu lukijalle. Ongelmaa lisää se, että käännettyjen kirjojen ja alun perin kreikaksi kirjoitettujen tekstien lauseopilliset ilmiöt käsitellään yhdessä. Lisäksi syntaksin tutkimus vaatii vielä analyysiä esimerkiksi osasta prepositioita, sanajärjestyksestä sekä verbien pääluokkien merkityksestä ja käytöstä nimenomaan käännöskielen näkökulmasta.

Kielen tutkimuksen saralla nousevia mielenkiinnon kohteita ovat käännöksen/käännösten, yksittäisten käsikirjoitusten ja resensioiden kielen *sosiolinguvistinen* tutkimus. Toinen nouseva ala on Septuagintan tekstin tutkimus (kääntäjän) kielellisen vaikuttamisen näkökulmasta, niiden narratiivinen ja retorinen analyysi.⁵⁵ Tähän tutkimukseen ei ole ehditty perehtyä tässä artikkelissa tarkemmin.

Käännökseen vaikuttavan *ideologian* tai *teologian* tutkimus vaatii erityisesti luotettavan metodin luomista ja sen pohjalta tehtävää tutkimusta. En usko olevan mahdollisia luoda kaiken kattavaa Septuagintan teologian esitystä tai edes sen yksittäisten kirjojen teologian kuvausta. Sen sijaan uskon sellaista yksittäisten tekstikohtien analyysin mahdollisuuksiin, joka kuvaa metodisesti perustellusti käännöksen taustalla vaikuttavaa kääntäjän tai hänen yhteisönsä ideologiaa.

Viitteet

- ¹ Katso tästä *Honigman* 2003.
- ² Tästä problematiikasta on perusteltu ja yksityiskohtainen esitys *Mroczek* 2016.
- ³ Tästä on mielenkiintoinen tutkimus *Nina L. Collins* 2000. Toisaalta *Aryeh Kasher* (1985, 4–6) esittää käännöksen ajan kohdaksi toisen vuosisadan puoltaväliä ja kuningas Ptolemaios VI:lta aloitteen tekijäksi.
- ⁴ Tästä syystä englanninkielisessä tutkimuksessa käytetään nimitystä *Old Greek* (vanha kreikkalainen), kun tarkoitetaan muiden kirjojen varhaisinta kreikkankielistä käännöstä.
- ⁵ Hellenistisen ajan alusta tunnetaan vielä juutalaisia piirtokirjoituksia arameaksi muttei enää myöhemmältä ajalta. Katso *Horbury & Noy* 1992, §§ 3, 4, 5 [early ptolemaic].
- ⁶ Katso esimerkiksi *Joosten* 2016 ja *Voitila* 2016.
- ⁷ *Joosten* 2006; 2007. Juutalaisilla näyttää olleen toisella vuosisadalla eKr. politeuma-itsehallinto ainakin Aleksandriassa (Aristeaan kirje) ja Herakleiopoliuksessa (P. Polit. Jud., katso jäljempänä). Politeuma oli alun perin armeijan piirissä uskonnollinen yksikkö, joka antoi hallinnollisia etnisyyteen perustuvia oikeuksia jäsenilleen (*Launey* 1987, 1077–1081).
- ⁸ *Clarysse & Thompson* 2006, 145, 147–148.
- ⁹ *Aitken* 2014, 132–134.
- ¹⁰ Esimerkiksi hellenistisen juutalaisuuden tutkija *Joseph Mélèze-Modrzejewski* (1997) oletti, että Septuaginta (nimenomaan Pentateukki) käännettiin eräänlaiseksi lakikirjaksi Egyptin juutalaisten käyttöön. Asiasta on saatu uusia viitteitä, kun Kölnin papyruskokoelmasta on julkaistu parisen kymmentä oikeuden käyttöä käsittelevää papyrusta Herakleiopoliksen juutalaisesta politeumasta (eräänlainen etnisyyteen perustuva osin itsehallinnollinen yksikkö, katso edellä nootti 7), jossa

- käytetään joitakin Septuagintasta tuttuja ilmauksia. Katso *Cowey & Maresch* 2001.
- ¹¹ Katso nootti 10.
- ¹² Motiivit olisivat samat kuin ne, jotka vaikuttivat Manethon Egyptin ja Berossoksen Mesopotamian historiaa käsittelevien teosten toimittamisen taustalla.
- ¹³ Käsitys Aleksandriasta tämän kirjallisuuden kotikaupunkina perustuu lähinnä ajatukseen kaupungista hellenistisen kulttuurin ja tieteen keskuspaikkana ja Septuagintan syntymäkaupunkina.
- ¹⁴ Arvostetuimpia alan töitä on *John A. L. Lee* 1983.
- ¹⁵ Katso keskustelua ajoituksesta ja käännöspaikasta artikkelissa *Aitken* 2015, 321–323.
- ¹⁶ Hieronymus kertoo, että heksaplaarinen resensio, joka luotiin kopioimalla Heksaplan viides palsta, oli yksi kolmesta käännöksestä, *trifaria varietas*, *Biblia Sacra Vulgata* I, 546 (*Praef. Chron.*).
- ¹⁷ Katso <https://adw-goe.de/forschung/abgeschlossene-forschungsprojekte/akademienprogramm/septuaginta-unternehmen/>. Työtä jatkaa *Forschungskommission zur Edition und Erforschung der Septuaginta*.
- ¹⁸ Tätä käsittelemäni lisä jatkossa.
- ¹⁹ Tätä käsitystä vastustetaan tutkimuksessa aika ajoin, viimeisin tuntemani on brittiläisen juutalaisuuden tutkijan *Tessa Rajakin* (2009, 152–161) esittämä käsitys, että sanatarkeus oli tietoinen valinta, joka johtui kunnioituksesta alkutekstin heprean kieltä kohtaan.
- ²⁰ Tähän liittyvästä keskustelusta, katso *Aitken* 2014, 128–132.
- ²¹ *van der Louw* 2008, 211–229.
- ²² Septuagintan käännöstavoista on erinomainen esitys *Sollamo* 2016.
- ²³ Tekstityypin vaikutusta kääntämiseen ja edeltäviä suullisia käännöksiä käsittelee *Anneli Aejmelaeus* 1982, 159–169.
- ²⁴ *Sollamo* 1979, 286.
- ²⁵ Katso *Aejmelaeus* 2001 ja 2004.
- ²⁶ *Austermann* 2003.
- ²⁷ *Voitila* 2015.
- ²⁸ *Wirth* (2016) osoittaa periaatteen tärkeyden ja noudattaa sitä läpi työnsä mallikkaasti.
- ²⁹ Uusimpia kielen tutkimuksen apuvälineitä: Sanakirjat: *Lust, Eynikel & Hauspie* 1992 (2003); *Muraoka* 2009. Syntaksi: *Muraoka* 2016.
- ³⁰ Tällaista tutkimusta on tehnyt 1960-luvulta asti professori *Ilmari Soisalon-Soininen* oppilaineen (*Raija Sollamo, Anneli Aejmelaeus, Anssi Voitila, Seppo Sipilä*), katso esimerkiksi *Soisalon-Soininen* 1987. Osan näistä artikkeleista on *Theo van der Louw* kääntänyt englanniksi. Artikkelit ovat luettavissa internetissä osoitteessa: <https://sil.academia.edu/TheovanderLouw/Articles-by-Soisalon-Soininen>.
- ³¹ Tästä lisää katso *Voitila* 2016.
- ³² Katso lisää esimerkkejä *Joosten* 2008.
- ³³ Tästä on kirjoittanut esimerkiksi *Aejmelaeus* 1991; 1987, 77–85; *Joosten* 2000.
- ³⁴ Sana kääntää heprean käsitettä "(Jumalan) kirkkaus, kunnia". Sana kuitenkin tarkoittaa kreikassa maallisia asioita: (ihmisen) maine, kunnia tai luulo, arvelu,

- usko, jolloin sitä käytetään varman tiedon vastakohtana erityisesti Platonin teoksissa (tästä *Thesleff* 2011, 57, 68). Mielenkiintoinen on myös *Jan Joostenin* (2011) artikkeli, joka käsittelee heprean verbin *brk* ”siunata/ylistää” ja sen kreikkalaisen vastineen *εὐλογέω* ”puhua hyvää (jstkn), pitää ylistyspuhe” keskinäistä suhdetta. Heprean verbi ilmaisee toimintaa, jolla on myönteinen vaikutus kohteeseensa (siunauksen seurauksena kohde menestyy), kun taas kreikkalaisen verbin ilmaisemalla toiminnalla ei ole samanlaista vaikutusta kohteeseensa (puhua hyvää jostakusta ei suoraan tuota menestystä).
- ³⁵ Katso myös *Aejmelaeus* 2006, 39–42. Tärkeä kontribuutio tutkimukselle tulee olemaan Eberhard Bonsin ja Jan Joostenin toimittama *Historical and Theological Lexicon of the Septuagint*, Tübingen: Mohr Siebeck, katso <http://www.htlseptuagint.com>.
- ³⁶ *Aejmelaeus* (2006) toteaa, että tutkijat herkästi ylitulkitsevat kreikkalaista tekstiä ja sen ilmauksia mutta jättävät osan heprean vastineiden merkityksistä huomiotta.
- ³⁷ Kyseistä kohtaa käsittelee *Voitila* 2016b.
- ³⁸ Katso tästä *Aejmelaeus* 2006, 37–39.
- ³⁹ *Olofsson* 1990.
- ⁴⁰ Masoreettisesta tekstistä voidaan tarkkaan ottaen puhua vasta kun masoreetit julkaisevat vokalisoimansa tekstin ja siihen liittämänsä suuren ja pienen masoran 700- ja 800-luvuilla.
- ⁴¹ Varhaisemmassa vaiheessa tekstiä on saatettu korjata myös jonkin muun heprealaisen tekstimuodon mukaiseksi.
- ⁴² Eri resensioista ja niiden periaatteista on esityksiä eri Septuagintan johdantoteoksissa, katso esimerkiksi *Harl & Dorival & Munnich* 1988, 162–173.
- ⁴³ Katso *Boyd-Taylor* 2014.
- ⁴⁴ Resension löysi ja esitteli *Dominique Barthélemy* (1963). Muista revisioista tai käännöksistä katso *Fernández Marcos* 2000, 175–182, ja *Boyd-Taylor* 2014.
- ⁴⁵ Katso näytteeksi *Peter Gentry* (2001), joka edustaa hieman varovaisempaa kantaa.
- ⁴⁶ Katso myös <http://www.hexapla.org>.
- ⁴⁷ I) MT, II) transliteraatio, III) Aquilan, IV) Symmakhoksen käännös, V) Septuaginta ja VI) Theodotionin käännös. Psalmeissa oli enemmän palstoja: VII) ns. Quinta, VIII) Sextima ja IX) Septima, *Harl & Dorival & Munnich* 1988, 162–164.
- ⁴⁸ Hieronymuksen Matteuksen evankeliumin kommentaari 15, 14. *Harl & Dorival & Munnich* 1988, 164–165.
- ⁴⁹ Alfred Rahlfs, *Septuaginta: Vetus Testamentum Graecum*. 10, Psalmi cum Odis. Göttingen 1931.
- ⁵⁰ Psalmien käännöksen tekstiongelmista katso *Pietersma* 2000.
- ⁵¹ Katso kirjallisuusluettelo.
- ⁵² *Muraoka* 2009.
- ⁵³ Katso nootti 34. Projektia ja malliartikkeleita on esitelty teoksessa *Septuagint Vocabulary* 2011.
- ⁵⁴ *Muraoka* 2016.
- ⁵⁵ Katso tästä *van der Louw* 2013 ja sen kirjallisuusviitteet.

Kirjallisuus

Aejmelaeus, Anneli

- 1982 Parataxis in the Septuagint. AASF Ser. B Diss 31. Helsinki. Suomalainen Tiedeakatemia.
- 1987 What We Know about the Hebrew Vorlage of the Septuagint? – ZAW 99. 58–89.
- 1991 Translation Technique and the Intention of the Translator. – VII Congress of the IOSCS, Leuven 1989. Ed. by Claude Cox. SCS 31. SBL. Chico. 23–36.
- 2001 Characterizing Criteria for the Characterization of the Septuagint Translators. Experimenting on the Greek Psalter. – The Old Greek Psalter. Ed. by Robert J.V. Hiebert et al. JSOTSuppl. 332. Sheffield Academic Press. Sheffield.
- 2004 Usko, toivo ja semantiikka. Septuagintan psalmien kielestä ja sen vaikutuksesta Paavaliin. – Teologinen Aikakauskirja. 247–258.
- 2006 Von Sprache zur Theologie. Methodologische Überlegungen zur Theologie der Septuaginta. – The Septuagint and Messianism. Ed. by Michael A. Knibb. BETHL 195. Leuven. Peeters. 21–48.

Aitken, James K.

- 2014 The Language of the Septuagint. – The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire. 120–134.
- 2015 Psalms. – T&T Clark Companion to the Septuagint. Ed. by James K. Aitken. Bloomsbury. London. 320–334.

Austermann, Frank

- 2003 Von der Tora zum Nomos. MSU 27. Vandenhoeck. Göttingen.

Barthélemy, Dominique

- 1963 Les Devanciers d'Aquila. Suppl.VT. 10. Brill. Leiden.

Boyd-Taylor, Cameron

- 2014 Afterlives of the Septuagint. – The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire. 135–151.

Clarysse, Willy & Thompson, Dorothy J.

- 2006 Counting the People in Hellenistic Egypt. Volume 2. Cambridge Classical Studies. Cambridge University Press.

Collins, Nina L.

- 2000 The Library in Alexandria and the Bible in Greek. Suppl.VT 82. Brill. Leiden.

Cowey, James.M.S. & Maresch, Klaus

- 2001 Urkunden des Politeuma der Juden von Herakleopolis (144/3–133/2 v. Chr.) (P.Polit.Iud.). Westdeutscher Verlag. Wiesbaden.

Fernández Marcos, Natalio

2000 *The Septuagint in Context*. Brill. Leiden.

Gentry, Peter

2001 *The Greek Psalter and the Kaige Tradition. – The Old Greek Psalter*. 74–97.

Harl, Marguerite, Dorival, Gilles & Munnich Olivier

1988 *La Bible grecque des Septante. Du judaïsme hellénistique au christianisme ancien. Initiations au christianisme ancien*. Cerf. Paris.

Honigman, Sylvie

2003 *The Septuagint and Homeric Scholarship in Alexandria. A Study in the Narrative of the Letter of Aristeas*. Routledge. London/New York.

Horbury, William & David Noy

1992 *Jewish Inscriptions of Graeco-Roman Egypt*. Cambridge University Press.

The Jewish-Greek Tradition in Antiquity and the Byzantine Empire

2014 Ed. by Aitken, J.K. & Paget Carleton. Cambridge University Press.

Joosten, Jan

2000 *Une théologie de la septante? Réflexions méthodologiques sur l'interprétation de la version grecque. – Revue de théologie et de philosophie* 50. 31–46.

2006 *Le milieu producteur du Pentateuque grec. – REJ* 165. 349–161.

2007 *Language as Symptom. Linguistic Clues to the Social Background of the Seventy. – Textus* 23. 69–80.

2008 *The Septuagint as a Source of Information on Egyptian Aramaic in the Hellenistic Period. – Aramaic in Historical and Linguistic Setting*. Ed. by H. Gzella & M.L. Folmer. Harrassowitz. Wiesbaden. 93–105

2011 *Le vocabulaire de la Septante et la question du sociolecte des Juifs Alexandrins. – Septuagint Vocabulary*. Ed. by Eberhard Bons ja Jan Joosten. SCS 58. SBL. Atlanta. 13–23.

2016 *Septuagint Greek and the Jewish Sociolect in Egypt. – The Language of the Septuagint*. 246–256.

Kasher, Aryeh

1985 *The Jews in Hellenistic and Roman Egypt*. TSAJ 7. Mohr/Siebeck. Tübingen.

The Language of the Septuagint

2016 *Handbuch zur Septuaginta* 3. Ed. by Eberhard Bons & Jan Joosten. Gütersloher Verlag. Gütersloh.

Launey, Marcel

1987 *Recherches sur les armées hellénistiques. Tome II.* Bibliothèque des Écoles Françaises d'Athènes et de Rome 169. De Boccard. Paris.

Lee, John A. L.

1983 *A Lexical Study of the Septuagint Version of the Pentateuch.* Septuagint and Cognate Studies 14. SBL. Chico.

Lust, Johan, Erik Eynikel & Katrin Hauspie

1992 *Greek-English Lexicon of the Septuagint.* Stuttgart. Deutsche Bibelgesellschaft.

Mélèze-Modrzejewski, Joseph

1997 *Les Juifs d'Égypte de Ramsès II à Hadrien.* Quadrige. La 2e édition. Presses Universitaires de France. Paris.

Mroczek, Eva

2016 *The Literary Imagination in Jewish Antiquity.* Oxford University Press.

Muraoka, Takamitsu

2009 *A Greek-English Lexicon of the Septuagint.* Louvain-Paris-Walpole, MA. Peeters.

2016 *A Syntax of Septuagint Greek.* Louvain-Paris-Bristol, CT. Peeters.

Olofsson, Staffan

1990 *God is My Rock. A Study of Translation Technique and Theological Exegesis in the Septuagint.* Coniectanea Biblica 31. Almqvist & Wiksell. Stockholm.

Pietersma, Albert

2000 *The Present State of the Critical Text of the Greek Psalter. – Der Septuaginta-Psalter und seine Tochterübersetzungen.* Herg. von Anneli Aejmelaeus und Udo Quast. MSU 24. Vandenhoeck. Göttingen. 12–32.

Rajak, Tessa

2009 *Translation & Survival: The Greek Bible of the Ancient Jewish Diaspora.* Oxford University Press.

Septuagint Vocabulary

2011 Ed. by Eberhard Bons ja Jan Joosten. SCS 58. SBL. Atlanta.

Soisalon-Soininen, Ilmari

1987 *Studien zur Septuaginta-Syntax.* Herausgegeben von Anneli Aejmelaeus und Raija Sollamo. AASF ser. B Diss 19. Suomalainen tiedeakatemia. Helsinki.

Sollamo, Raija

- 1979 Renderings of Hebrew Semiprepositions in the Septuagint. AASF ser. B 237. Suomalainen tiedeakatemia. Helsinki.
- 2016 Study of Translation Technique. – The Language of the Septuagint. 246–256 .

The Old Greek Psalter

- 2001 Ed. by Robert J.V. Hiebert et al. JSOTSuppl. 332. Sheffield Academic Press. Sheffield.

Thesleff, Holger

- 2011 Platonin arvoitus. Gaudeamus. Helsinki.

T&T Clark Companion to the Septuagint

- 2015 Ed. by James K. Aitken. Bloomsbury. London.

van der Louw, Theo

- 2008 The Dictation of the Septuagint Version. – JSJ 39. 211–229.
- 2013 A Narratological Approach to the Septuagint? – ZAW 125/4. 551–565.

Voitila, Anssi

- 2015 The Evildoers, Wicked Persons in the Septuagint (LXX) Version of the Book of Psalms and that of Ben Sira (Siracides). – *Vetus Testamentum et Hellas* 2. 44–55.
- 2016 Septuagint Syntax and Hellenistic Greek. – *The Language of the Septuagint*. 109–118.
- 2016b Evil Thoughts as Movement on the Surface of an Extended Sea of Wickedness. – *Vetus Testamentum et Hellas* 3. 117–129.

Wirth, Raimund

- 2016 Die Septuaginta der Samuelbücher. Untersucht unter Einbeziehung ihrer Rezensionen. *De Septuaginta Investigationes* 7. Vandenhoeck & Ruprecht. Göttingen.

Summary

Anssi Voitila, *Septuagint – The First Bible Translation*

This article offers a short overview of the present state of Septuagint research and give some prospects of future studies in the field. It briefly discusses the provenance of the translation and possible causes for its production. Next, the article presents the problems of the study of the Hebrew source text as well as its significance for the research of the text of the Hebrew Bible. Then, the article offers an overview of the textual history of the Septuagint itself and the Greek manuscripts, followed by the recensions and the subsequent Greek translations. The article also reviews the study of the Greek language and Septuagint translator's manner of translating (so-called translation technique), subjects which are the research speciality of the author. This last-mentioned field of study should be the foundation for any approach that researches the Septuagint text and translation, in particular, the study of its language and its ideology / theology, but which nowadays is too often neglected.